

7. Kurylo V. S., Savchenko S. V. Problemy studentskoho samovriaduvannia u vymiri sotsialnoi pedahohiky [Social pedagogy : theory and practice] *Sotsialna pedahohika : teoriia ta praktyka*. 2005. #4. S. 4-10.
8. Lavrinenko O. A. Treninhy rozvytku i samorozvytku pedahohichnoi maisternosti vykladacha VNZ: posib. dlia mahistrantiv, vykladachiv vyshch. navch. Zakladiv. K. : Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy Kyiv, 2015. s. 96-98.
9. Ments Morri. Effektivniy treniny s pomoschyu rolevykh igr [Effective training through role-playing]. SPb.: Piter, 2001. 208 s.
10. Petrovskaya L.A. Teoreticheskie i metodicheskie problemy sotsialno psihologicheskogo treninga [Theoretical and methodological problems of social psychological training]. M.: Izd-vo MGU, 1982. 168 s.
11. Psihologicheskii slovar [Psychological Dictionary] / pod red. V.V. Davydova i dr. M.: Pedagogika, 1983. 448 s.
12. Sopivnyk R. V. Vykhovna funktsiia orhaniv studentskoho samovriaduvannia [Problems of Ukraine's history: facts, judgments, searches] *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Zb. nauk. prats. Rezultaty doslidzhen istoriyiv naukovykh doslidnykh instytutiv ta navchalnykh zakladiv*. Ch. II. K., 2003. S.168-173.
13. Stolyarenko L.D. Osnovy psihologii [Basics of psychology]. Rostov n/D.: Izdatelstvo «Feniks», 1997 g. 736s.
14. Studentske samovriaduvannia: dosvid, problemy, perspektyvy rozvytku [Tekst] : Zbirnyk tez i statei Vseukrainskoi studentskoi naukovopraktychnoi konferentsii / Zaporiz. derzh. inzh. akad.; [Vidpov. red. V. Kaliuzhnyi]. Zaporizhzhia: ZDIA, 2012. 199 s.
15. Shpar V. B. Psykholohichni tlumachnyi slovnyk [Psychological Glossary]. Kh. : Prapor, 2004. 640 s.
16. Schedrovitskiy G. P. Refleksiya v deyatelnosti. Myshlenie – Ponimanie – Refleksiya [Reflexivity in activities. Thinking – Understanding – Reflection]. M. : Nasledie MMK, 2005. S. 64-125.

УДК №78.013:174

НАТАЛІЯ ПЕТРУК

orcid.org/0000-0001-6085-9034

natalia.petruck@gmail.com

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницький національний університет
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК НОРМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано методологічні засади сучасної комунікативної філософії, на основі яких відбувається обґрунтування моральних норм у педагогічній діяльності. З'ясовано, що норми етики відповідальності є необхідними для встановлення умов людського порозуміння, міжособистісних комунікацій, реалізації гуманістичних цінностей в педагогічній діяльності. Акцентовано увагу на тому, що норми порозуміння і співжиття повинні утверджуватися шляхом дискурсу, який передбачає об'єктивність, правомірність власної позиції й не заперечує автономності окремої особистості.

Ключові слова: педагогічна діяльність, педагогічна спільнота, комунікація, етика відповідальності, особистість, дискурс, консенсус, порозуміння.

NATALIA PETRUK

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social Sciences
Khmelnytsky National University
Instytuts'ka str., 11, Khmelnytskyi

ETHICS OF RESPONSIBILITY AS A NORM OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

The article analyzes the methodological principles of modern communicative philosophy, based on which the substantiation of moral norms in teaching. It was found that the norms of ethics of responsibility are necessary to establish the conditions of human understanding, interpersonal communication, the implementation of humanistic values in teaching. Emphasis is placed on the fact that the norms of understanding and coexistence should be established through a discourse that presupposes objectivity, legitimacy of one's own position and does not deny the autonomy of the individual. Through discourse there is an awareness of the shared responsibility of people for their activities and a consensus is reached. The ethics of responsibility outlines the possibilities of human understanding and interpersonal interaction, insists on the need to justify various forms of human coexistence and reach consensus. On the basis of observance of norms of ethics of responsibility in pedagogical activity humanistic principles of coexistence within collective are confirmed. This assumes the autonomy of the individual and the importance of the individual's own position with the acceptance of the arguments of others. The norms of ethics of responsibility are interpreted as a prerequisite for human development, ensuring its connection with the world, the formation of universal values and moral consciousness. It is concluded that the main ideas and provisions of communicative philosophy are an important basis for the analysis of pedagogical activities in view of the need to implement in its content and structure of humanistic norms and principles. The ethics of responsibility concentrates important

imperatives of humanization of modern life, the possibility of reassessment of human values in a global, technocratic world.

Keywords: *pedagogical activity, pedagogical community, communication, ethics of responsibility, personality, discourse, consensus, understanding.*

На тлі важливих проблем, які стоять сьогодні перед вищою школою, зростає роль порозуміння і морально-ціннісних норм в педагогічній діяльності. Проблемі розробки етичних норм та цінностей у їх взаємозв'язку з соціальним світом людини, з реалізацією особистісних вимірів людської діяльності присвячений дискурс, який розробляється комунікативною філософією. Парадигма комунікативної філософії зосереджує в собі як найважливіші методологічні засади аналізу місця людини в світі, так і головні імперативи гуманізації сучасного життя, гармонізації соціальних основ буття, переоцінки людських цінностей. Ця філософія має на меті встановити універсальні умови можливого порозуміння, обґрунтувати людську солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства, проаналізувати зміст етичних норм та цінностей.

Актуальність дослідження визначається потребою дотримання універсальних етичних норм у педагогічній діяльності, внесенням значних коректив у систему ціннісних орієнтацій особистості. По-новому постає в комунікативній теорії проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісних комунікацій тоді, коли руйнуються усталені етично раціоналістичні світоглядні системи і традиційні системи навчання.

З усвідомленням необхідності морально-ціннісних переорієнтацій педагогічної діяльності пов'язаний дослідницький інтерес до проблем етики відповідальності чи дискурсивної етики. Це є свідченням суттєвих парадигмальних змін у філософії та педагогіці. Різні аспекти етики відповідальності та комунікативної філософії розробляються такими видатними дослідниками, як К.-О.Апель, Ю.Габермас, Д.Бюлер, В.Гюсле. До проблеми дискурсивного обґрунтування принципів моралі звертається також український філософ А. Єрмоленко.

Метою статті є розгляд основних положень і норм етики відповідальності як необхідних засад раціонального обґрунтування принципів порозуміння та співробітництва в педагогічній діяльності, в утвердженні її гуманістичних вимірів.

Формування і поширення морально-ціннісних імперативів, що регулюють діяльність людини, є важливим аспектом педагогічної діяльності, виразом глибини й гостроти усвідомлення моральної відповідальності за свої дії. Значимість феномена моральної відповідальності проявляється у складних взаєминах, що складаються між індивідами, поколіннями, суб'єктами навчання. Людина приймає відповідальність за іншого або перед іншим, а отже, усвідомлює моральну залежність від іншого (об'єкта відповідальності) - чи то іншої людини, чи людства взагалі.

Комунікація є універсальною реальністю соціального існування та виразом здатності суспільної людини до співіснування. Діючи комунікативно, індивіди мають змогу спільно обговорювати та обґрунтовувати дії, етичні норми та цінності. Реальністю особливого типу, медіумом необмеженого розуміння, своєрідним «метаститутом» виступає мова [5, с.205-208]. Комунікація не мислиться без людської спільноти, яка й уможливорює її. Ефективним поняттям комунікативної філософії є поняття «необмеженої комунікативної спільноти» або «мовленнєво-комунікативної інтерсуб'єктивності» [5, с.210]. Комунікація передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної особистості, повагу до неї та її внутрішнього світу. Лише в межах спільноти, в межах мовленнєво-комунікативної взаємодії можуть бути досягнуті порозуміння, згода і можуть бути вироблені морально-практичні норми співжиття. Це стосується також і реальної комунікації.

Подібні висновки щодо можливостей ідеальної комунікації та комунікативного співтовариства робить Ю. Габермас. Ідеальна комунікація, на його думку, створює однакові (симетричні) умови вибору і здійснення мовленнєво-комунікативних дій для всіх учасників і тим самим виключає будь-який примус або панування в цьому процесі [6, с. 28-30].

Принципи ідеальної комунікативної спільноти постають особливо важливими, коли йдеться про можливості життя людини в суспільстві, про значущість людських контактів і взаємодій у будь-яких сферах діяльності, зокрема, педагогічній, про збереження норм співтовариства, прав та гідності людини.

Велике значення в комунікативній теорії надається етичній проблематиці. Класики комунікативної філософії далекі від того, щоб вважати розум єдиною авторитетною інстанцією в пошуку загальних норм і цінностей людського співжиття. На думку К.-О. Апеля, мусить бути створена нова етика, яка бере на себе відповідальність за людську діяльність та її наслідки. Філософія соліпсизму, - зазначає філософ, - по суті є помилковою. Кожен може мислити осібно, але в своєму мисленні він завжди претендує на інтерсуб'єктивну обов'язковість, цінність своїх роздумів. Така етика вимагає спільної солідаристської відповідальності людей за свої дії і розв'язання проблем шляхом досягнення взаєморозуміння та інтерсуб'єктивного узгодження вихідних етичних норм та принципів, також рівноправності всіх членів комунікативної спільноти [5, с. 359-361].

За умов, коли розум не є достатньою гарантією дотримання моральних норм, ідеалів і цінностей людського співіснування, необхідно «задати й обґрунтувати вихідну етичну норму, яка виконувала б функцію належного щодо кожного індивіда і на основі якої можна було б досягти обов'язкового взаєморозуміння з усіма іншими людьми, принципово, у всіх практичних питаннях і в підсумку дотримуватись встановленої згоди» [5, с. 347]. З погляду комунікативної філософії будь-які форми людського співжиття мусять бути дискурсивно обґрунтованими (шляхом досягнення консенсусу в процесі обговорення або дискурсу).

На думку одного з найвідоміших представників комунікативної філософії Ю.Габермаса, саме обґрунтування орієнтоване не на досягнення результату, а на досягнення порозуміння. А засобом обґрунтування норм і цінностей, що стали проблематичними, є дискурс. Дискурс – це форма аргументації, в якій зводяться протилежні претензії на істинність [6, с.39]. Метою його є досягнення консенсусу. Дискурс створює однакові умови вибору та здійснення дій для всіх учасників того чи іншого процесу і тим самим виключає примус, диктат однієї думки чи позицію. Через дискурс відбувається усвідомлення спільної відповідальності людей за свою діяльність та наслідки діяльності.

Суттєвим для розуміння змісту педагогічної діяльності є те, що у фундаментальній вимозі дискурсивної етики, вимозі дискурсивно організованої відповідальності за свої колективні дії вже міститься постулат гуманізації відносин між людьми. При цьому дискурс передбачає об'єктивність, правомірність особистої, власної позиції. Дискурс не заперечує автономності окремої особистості, однак вона повинна вміти слухати інших і прагнути зрозуміти усі аргументи інших. Особистість завжди неодмінно належить до реальної і водночас до ідеальної комунікативної спільноти як рівноправний і в принципі відповідальний член цієї спільноти - наголошує К.-О. Апель [1, с.401].

Дискурс не виходить з вимог категоричності мислення та мови, нормативності вчинків, однозначності дій, він є результатом дій і вчинків, зорієнтованих на порозуміння. Ця обставина видається надзвичайно важливою, коли йдеться про організацію педагогічної діяльності. Очевидно, що норми ідеального дискурсу задають спрямованість реальних міжособистісних відносин у педагогічній спільноті. Місцем дискурсу стають університетські аудиторії, кафедри, студентські клуби та об'єднання. Втілення в педагогічному процесі принципу дискурсу в формі цілої низки дискурсів – прагматичного, етико-політичного, морального, педагогічного - створює умови для утвердження цінності особистості, для самовизначення людини в складній системі соціальних відносин.

Дискурс передбачає такі норми людської активності, які є необхідними для людського співтовариства, для утвердження норм співробітництва та різних форм міжособистісної взаємодії. У дискурсі фіксується автономія індивіда і водночас належність його до тих форм життя, які інтерсуб'єктивно визнаються ним. Цінність індивіда, його інтереси, повага до його життя доповнюються усвідомленням значущості його співбуття з іншими, утвердженням мережі відносин взаємного визнання.

Врахування специфіки комунікації і переваг «комунікативного розуму» є підставою для пошуку спроб відійти від розуміння однозначності детермінації педагогічної діяльності. Комунікативний розум використовує силу переконання власних аргументів у відкритій дискусії, а відкриті дискурси людей як суб'єктів мають велике значення у діяльності [2]. Можна твердити, що перспективи української вищої школи, наповнення педагогічної діяльності гуманістичним змістом пов'язані з великими можливостями, що закладені в людській комунікації.

Педагогічна спільнота мусить створити такі форми інституціональної легітимації етичних норм та цінностей, які одночасно будуть виступати головними умовами морального вдосконалення людини. К.-О. Апель пише, що сьогодні реальними є небезпеки, що стосуються людства в цілому, «уперше за всю історію людства є очевидною ситуація, в якій люди саме через спільну небезпеку змушені взяти на себе спільну відповідальність» [1, с.231]. К.-О. Апель не сумнівається в тому, що саме етичний розум може відповісти на виклик ситуації, яку спричинила людина діяльна – *homo faber*.

Значення комунікації і комунікативного розуму стає все очевиднішим у сучасній складній духовній ситуації, яку переживає людство. Вона визначається домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Технократизм ігнорує не лише людину, а й її культурні особливості. Людські взаємовідносини в сучасній ситуації стають непроглядними, анонімними, незбагненими, що складає велику небезпеку для самої особистості.

Тому актуальним постає розуміння української освіти в цілому не лише як про інститут економічного зростання й успіху, але й як про інструмент розвитку людини, забезпечення її зв'язку зі світом, усвідомлення відповідальності за свої дії, виховання тих моральних якостей, які виступають універсальним способом існування культурної людини. Говорити про колективну співвідповідальність важко, маючи на увазі лише окремого індивіда. Можна констатувати, що суб'єктом і творцем такої відповідальності є людська спільнота. Зокрема, педагогічна спільнота

повинна спрямовувати свої зусилля на ідею дискурсу, орієнтованого на порозуміння та консенсус. Така діяльність задає високі орієнтири для розвитку особистості.

Створення нової етики відповідальності означає, що в процесі педагогічної діяльності слід відійти від вузьких рамок цілераціональної діяльності. Учасники педагогічного процесу мусять спрямовувати свої сили на забезпечення моральних норм діяльності, гуманістичних принципів співжиття у межах колективу. Досить актуальними в цьому сенсі є слова Ю. Габермаса: «Ми мусимо вчитись розуміти, що в ім'я морального універсалізму не можна виключати іншого, хто залишається чужим для інших, зраджує саму ідею універсалізму. Тільки надавши радикальну свободу розвитку індивідуальних життєвих дій і окремих життєвих форм, можна відстояти універсалізм однакової поваги до кожного і солідарності зі всіма, хто має людське обличчя» [3, с. 25].

Утвердження норм етичної відповідальності одним із важливих наслідків має те, що цілком реальним стане відхід від тотального адміністрування та бюрократизації життя в університеті, буде неможливим нівелювання значення тих життєвих форм, що втілюють цінності порозуміння, а моральні регулятиви педагогічної діяльності не будуть витискатися раціональною доцільністю. Тому перспективи розвитку особистості повинні пов'язуватися з життєвою силою реальної комунікації. Моральні імперативи етики відповідальності є необхідною передумовою як дотримання гуманістичних норм і принципів в педагогічному процесі, так і одним із важливих шляхів формування того простору взаємодії та співробітництва, який необхідний для розкриття сутнісних сил і потенцій особистості.

Усвідомлення необхідності комунікації, постійного спілкування однієї людини з іншою, спілкування студента і викладача з метою досягнення порозуміння, орієнтація на діалог між суб'єктами освітнього процесу і дискурс як головний механізм досягнення консенсусу є необхідними умовами ефективної педагогічної діяльності.

В межах старої парадигми освіти, на жаль, спостерігається певний «дефіцит» порозуміння. Ця обставина посилюється відсутністю умов і каналів для безперешкодного спілкування, обміну і співробітництва між викладачем та студентом. Педагогічна діяльність буде найбільш ефективною, коли дотримується рівноправність партнерів у розкритті своїх творчих можливостей, культивується взаємна повага, визнається автономність кожної особистості. Атмосфера дружніх відносин, співробітництва в цілях педагогічної творчості сприяє формуванню таких елементів свідомості, які набувають загальнолюдської значущості й стимулюють найбільш повний і вільний розвиток особистості. Подібна зорієнтованість на порозуміння, досягнення консенсусу повинна брати свій початок із сім'ї і продовжуватися у школах, коледжах, університетах.

Норми етики відповідальності формують принципово нові виміри педагогічної діяльності, в процесі якої не проявляється монологічне протистояння окремих позицій, поглядів, підходів. Навпаки, порозуміння, вільне спілкування виступають досить ефективними механізмами трансляції гуманістичних цінностей у просторі освітнього життя, засобом вирішення складних моральних проблем, здійснення морального вибору і відповідальних рішень.

Вільна комунікація ґрунтується на взаємності, відкритості стосунків, переважно глибоко особистісних, на протизагальному анонімним або суто функціональним. Завдяки перевагам, що демонструє міжособистісна комунікація, стає можливим творення єдиного простору дії життєздатних цінностей, спільних цілей в процесі педагогічної діяльності. Специфіка комунікації, орієнтованої на порозуміння, співпрацю і допомогу, надає людині значно більше можливостей для самореалізації, для розкриття своїх творчих можливостей, талантів і здібностей. Це надзвичайно суттєво для самоствердження, самовизначення людини в сучасному технократичному світі. Принципово важливим сьогодні є не розчинитися в масі, в натовпі, не жити в «схематизмі» суспільства, а формувати простір співжиття і порозуміння, здійснювати свій моральний вибір.

Дотримання норм етики відповідальності обумовлює формування нової педагогічної спільноти, рівноправними учасниками якої виступають викладач і студент. Така спільнота утворюється на основі порозуміння між учасниками освітнього процесу, стійких комунікативних зв'язків, своєрідної внутрішньої солідарності, яка виникає через усвідомлення спільних цілей і норм педагогічної діяльності. Саме в такому комунікативному середовищі відбувається трансляція знань, умінь та цінностей, які необхідні людині.

В дискурсивній етиці відповідальності нового значення набувають такі класичні моральні категорії, як «відповідальність», «справедливість», «суверенність особистості», «обов'язок», «сумління». Звісно, парадигма комунікативної філософії, як і будь-яка інша філософсько-методологічна парадигма, не в змозі вичерпати весь зміст проблем, які стоять перед сучасною педагогікою. Однак не враховувати її ідей в обґрунтуванні норм педагогічної діяльності було б помилковим.

В аналізі впливів норм етики відповідальності на зміст і характер педагогічної діяльності слід брати до уваги продуктивну силу комунікації, яка змінює життя людини, допомагає встановленню нових відносин у колективі, примушує рахуватися з позицією, думкою, правами кожного індивіда. В комунікації сконцентрована потужна енергія людського співіснування, закладені можливості

розвитку гуманістичних цінностей. Цілком природно, що потреба у новій етиці відповідальності співзвучна завданням, які реалізуються сьогодні у педагогічній діяльності.

Висновки. Отже, головні ідеї та положення комунікативної філософії є важливою засадою аналізу педагогічної діяльності з огляду на необхідність реалізації в її змісті та структурі моральних норм і принципів. Етика відповідальності зосереджує в собі важливі імперативи гуманізації сучасного життя, можливість переоцінки людських цінностей. Вона повинна бути найбільш авторитетною інстанцією в пошуку загальних норм і цінностей людського співжиття, порозуміння, міжособистісної взаємодії в педагогічній діяльності. Перспектива подальших наукових розвідок щодо шляхів реалізації норм етики відповідальності в педагогічній діяльності пов'язана з дослідженням процесу творчого мислення, глибоко гуманістичного за змістом.

Література

1. Апел К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. С.231-255.
2. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Київ: Лібра, 2003. 248 с.
3. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб: Наука, 2001. 401 с.
4. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. 487 с.
5. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Bd.1. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. Frankfurt a.M. 1971. 379 s.
6. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd.1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt a. M. 1981. 533 s.

References

1. Apel K.-O. Dyskursywna etyka jak polityczna etyka odpowiedzialności u sytuacji suchasnogo switu. Komunikatywna praktyczna filozofia. Kyiv: Libra, 1999. S.231-255.
2. Gosle V. Praktyczna filozofia v suchasnomu sviti. Kyiv: Libra, 2003. 248 s.
3. Khabermas Yu. Vovlecheniie drugogo. Ocherki politicheskoi teorii. SPb: Nauka, 2001. 401 s.
4. Yermolenko A.M. Komunikatywna praktyczna filozofia. Kyiv: Libra, 1999. 487 s.
5. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Bd.1. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. Frankfurt a.M. 1971. 379 s.
6. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns. Bd.1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt a. M. 1981. 533 s.

УДК 378.016:504]:378.018.8

СВІТЛАНА СОВГІРА

orcid.org/0000-0002-8742-7773

sovgirasvitlana@gmail.com

професор, доктор педагогічних наук,
кафедра хімії, екології та методики їх навчання,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, м. Умань

СТАНІСЛАВ ПОНОМАРЕНКО

orcid.org/0000-0001-9214-3460

ekponomarenko@ukr.net

аспірант,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, м. Умань

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА» У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті запропоновано оновлену змістову лінію інтегрованого курсу «Екологічна безпека» у процесі підготовки майбутніх фахівців. Розкрито розвиток наукової і педагогічної діяльності за спеціальністю «Безпека життєдіяльності» за Державними стандартами підготовки дипломованих фахівців, збільшенням навчально-методичних матеріалів. Доведено необхідність узгодження підготовки фахівців з позицій БЖД, розробки нових засобів і систем екобіозахисту, управління безпекою в виробничих сферах. Розкрито освітній потенціал фахівців, підготовлених за інтегрованими спеціальностями. Встановлено і систематизовано проблеми навчання екобезпеки, виділено основні змістові лінії, які можуть бути реалізовані в інтегрованому курсі «Екологічна безпека». Запропоновано фази врахування характеру зміни функціонування основних психофізіологічних систем, що визначають ефективність професійної діяльності. Розкрито специфічні особливості підготовки здобувачів за спеціальністю «Безпека життєдіяльності».

Ключові слова: змістова лінія, інтегрований курс, екологічна безпека, підготовка фахівців, безпека життєдіяльності, професійна діяльність, екологічна освіта, навколишнє середовище.